

YUSUF VA ZULAYHO OBRAZI GENEZESI

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

Qodirjonova Mohlaroy

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Yusuf va Zulayho obrazining genezesi — uning diniy manbalardagi ildizlari, tarixiy shakllanish jarayoni, Sharq adabiy an'anasida yuksalishi va tasavvufiy hamda badiiy talqinlar orqali yanada boyib borishi keng yoritiladi. Qissa avvalo Qur'oni karimdagi Yusuf surasiga tayanadi; keyinchalik mufasssirlar, tasavvuf ahli, mumtoz shoir va yozuvchilar tomonidan turfa ma'nolar bilan boyitilib, Sharqning eng yuksak ishq falsafasiga aylangan. Asarda aks etgan ruhiy komillik, muhabbatning yuksak talqini, poklik, sabr, sadoqat va ilohiy hikmat kabi masalalar asosiy tahlil markazida turadi.

KALIT SO'ZLAR:Yusuf va Zulayho, geneze, tasavvuf, mumtoz adabiyot, Qur'on, poklik, muhabbat falsafasi, Navoiy, Jomiy.

KIRISH

Sharq adabiyoti tarixida Yusuf va Zulayho syujeti eng qadimiy va eng serma'no qissalardan biridir. U avvalo muqaddas manba — Qur'oni karimdagi Yusuf surasiga borib taqaladi. Bu surada Yusuf payg'ambar hayoti eng keng yoritilgan bo'lib, unda insonning ruhiy kamolot yo'li, imon sinovlari, nafs bilan kurash, poklik va adolat kabi muhim g'oyalar mujassamdir. Yusufning quldan podshohlikka erishishi, Zulayhoning ehtirosli muhabbati, Yusufning poklik va sabr bilan barcha sinovlardan o'tishi — bu qissani asrlar davomida adiblar uchun beqiyos ilhom manbaiga aylantirgan.

O'rta asrlardan boshlab, ayniqsa tasavvuf adabiyotida ushbu syujet ruhiy-ma'naviy ma'nolar bilan boyib, uni har bir muallif o'z davrining ma'naviy talablari, estetik mezonlari va falsafiy qarashlariga ko'ra qayta talqin qildi. Natijada Yusuf — komil inson timsoli, Zulayho esa muhabbat tufayli poklanib, ruhiy yuksalishga erishgan oshiq sifatida shakllandi.

Mazkur maqolaning maqsadi — Yusuf va Zulayho obrazlarining genezesini, diniy, adabiy va tasavvufiy manbalardagi ildizlarini, Sharq adabiyotidagi o'sish bosqichlarini va o'zbek adabiyotiga ta'sirini ilmiy asosda yoritish.

ASOSIY TAHLIL

Yusuf va Zulayho qissasining eng qadimiy poydevori Qur'ondir. Yusuf surasi “ahsan ul-qasos” deb atalishi bejiz emas: bu surada inson ruhiyatining barcha qirralari yoritilib, yaxshilikning yovuzlik ustidan g'alabasi, poklikning nafsdan baland turishi, ilohiy adolatning tantanasi o'z ifodasini topadi. Yusufning go'zalligi faqat jismoniy emas, balki ruhiy go'zallik — axloq, hayo, adolat, sabr va komillik go'zalligi sifatida namoyon bo'ladi. Zulayhoning ishqiy esa dastlab nafsiy tuyg'u sifatida tasvirlansa-da, keyinchalik u ruhiy yuksalishga yo'l ochadigan muhabbat darajasiga ko'tariladi. Bu talqin tasavvuf adabiyotining eng asosiy yutug'i bo'ldi.

Dastlabki islom tarixchilari va mufassirlari Yosef va Potifar xotini haqida turli rivoyatlarni keltirganlar. Bu rivoyatlar Sharq adabiyoti shakllanishida muhim manbaga aylandi. Ayniqsa tasavvuf olamida bu syujet ilohiy muhabbat ramziga aylandi. Yusuf ilohiy nur timsoli sifatida talqin qilinib, uning go'zalligi Haqning zohir bo'lishi sifatida ko'rildi. Zulayhoning muhabbati esa Haqqa yetmoqni istagan ruhning iztirobi sifatida sharh qilindi. Bu talqin keyingi adabiy asarlar uchun asosiy yo'nalish bo'lib xizmat qildi.

Sharq mumtoz adabiyotida qissa eng yuksak darajada qayta ishlangan. Nizomiy Ganjaviy o'zining “Haft paykar” asarida syujetni eslab o'tadi. Ammo bu

syujetning eng mukammal badiiy talqinini Jomiy yaratdi. Uning “Yusuf va Zulayho” dostoni Sharq adabiyotida ishqning eng nafis, eng yuksak falsafiy talqiniga aylangan. Jomiy asarida Zulayho faqat nafsiiy ehtirolarga berilgan ayol emas, balki chin muhabbat yo‘lida barcha dardlarni yenggan, oxirida hidoyat topib, ruhiy poklanishga erishgan buyuk ayol sifatida tasvirlanadi. Yusuf esa poklik, iffatiiy komillik timsoli sifatida namoyon bo‘ladi.

Keyingi bosqichda bu an‘ana Alisher Navoiy ijodida o‘zining eng yuksak cho‘qqisiga ko‘tarildi. Navoiy Jomiyning ruhan ustoni sifatida uning yo‘lini davom ettirib, obrazlarni yanada teranroq psixologik va badiiy darajada yoritdi. Navoiyning talqinida Zulayho nafaqat oshiq, balki ma‘naviy izlanishlar orqali o‘zligini topgan, ishqning barcha manzillaridan o‘tgan, ruhiy uyg‘onishga erishgan ayol sifatida gavidalanadi. Yusuf esa faqat payg‘ambar emas, balki adolat, sabr va komillik ramzi sifatida talqin qilinadi. Bu — Navoiyning dostonlarida insonning ruhiy yetilish jarayoniga bo‘lgan yondashuvining yorqin namunasi.

Qissada voqealar rivoji davomida Yusufning go‘zalligi insonning ichki pokligidan kelib chiqadigan nurning ifodasi sifatida sharhlanadi. Uning Zulayho vasvasalariga berilmasligi esa nafsga qarshi zafar timsoli bo‘ldi. Zulayhoning iztiroblari, yig‘ilari, ajrab qolishlari, esdan ozish darajasidagi muhabbati esa o‘z mohiyatida sophiyona talqin oladi: u ishq maktabiga tushgan, dard orqali yetilgan, so‘ngra hidoyat nurlariga erishgan oshiq timsoliga aylanadi. Sharq adabiyotining boshqa namoyandalari — Fuzuliy, Dehlaviy, Sa‘diy — ham bu mavzuga qayta-qayta murojaat qilganlar, har biri o‘z davrining ruhiy-estetik talablariga muvofiq yangi talqinlar yaratganlar. Natijada Yusuf va Zulayho qissasi Sharq badiiy tafakkurining uzluksiz o‘tib boruvchi ramziga aylandi.

O‘zbek adabiyoti tarixida ham bu syujet o‘ziga xos iz qoldirgan. Navoiydan boshlab keyingi asrlarda yashagan ko‘plab shoirlar — Ogahiy, Munis, Komil Xorazmiy, keyinchalik jadid adiblari ham bu mavzuni o‘z ijodlarida davom ettirganlar. Xalq og‘zaki ijodida ham Yusufning go‘zalligi, Zulayhoning sadoqati haqida xalq

qo'shiqlari, doston va rivoyatlar yaratilgan. Bu esa syujetning xalq ongida ham chuqur ildiz otganini ko'rsatadi.

Yusuf obrazi Sharq tafakkurida komil inson namunasi sifatida shakllangan. U sabrning eng yuksak darajasiga ega, har qanday fitna, tuhmat, qiyinchilikdan imoni sababli g'olib bo'lib chiqqan, najot topgan, oxiri adolat taxtiga ko'tarilgan inson sifatida tasvirlanadi. Uning barcha sinovlari — inson ruhining pishib yetilishi yo'lidagi bosqichlar sifatida ko'riladi.

Zulayho obrazi esa vaqt o'tishi bilan o'zining dastlabki manbalaridagi tushunchalardan ancha yuksalgan. U nafsga berilgan ayol emas, balki ruhiy uyg'onish sari intilgan, muhabbat tufayli qalbi poklangan oshiqqa aylangan. Jomiy va Navoiy talqinlarida Zulayho eng murakkab psixologik obrazlardan biriga aylangan; u ishqning barcha dardidan o'tib, so'ngra Haqni topgan ayol sifatida sharaflanadi. Qissa asrlar davomida inson ruhiyatining nozik jihatlarini aks ettiruvchi adabiy maktabga aylandi. Bu maktabning markazida muhabbatning ikki ko'rinishi — nafsiy muhabbat va ruhiy, ilohiy muhabbatning farqlanishi yotadi. Yusuf poklik va sabrni mujassamlashtirsa, Zulayho iztirob, sadoqat, izlanish va oxirgi poklanish timsoliga aylandi. Bu esa qissani Sharq ma'naviyatining eng zaminli tushunchalari bilan uyg'unlashtirdi.

XULOSA

Yusuf va Zulayho obrazining genezesi juda boy va ko'p qatlamli jarayondir. U Qur'oni karimdan boshlangan qadimiy qissa bo'lib, tasavvufiy talqinlar orqali ma'naviy boyib, mumtoz adabiyotda eng yuksak badiiy darajaga ko'tarilgan. Yusuf sharqona tafakkurda komil inson, poklik va adolat timsoliga aylangan bo'lsa, Zulayho sadoqat, ruhiy izlanish va ilohiy muhabbatning yorqin namunasi aylandi. Bu syujet Sharq adabiyotida ishq falsafasining markazida turib, o'zbek mumtoz adabiyotida ham beqiyos o'rin egallagan. Qissa avloddan avlodga o'tib, har bir davrning ruhiy

ehtiyojiga mos ravishda qayta talqin qilinib, bugungi kungacha o‘z badiiy qiymatini yo‘qotmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Al-Qur’on al-Karim. “Yusuf” surasi. – Toshkent: Toshkent Islom Universiteti nashriyoti.
2. Abdurahmon Jomiy. Yusuf va Zulayho. – Tehron nashri, ilmiy tanqidiy matn.
3. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Nizomiy Ganjaviy. Haft paykar. – Boku nashriyoti.
5. Sirojiddinov S. Tasavvuf va badiiy tafakkur. – Toshkent: Akademnashr.
6. Zohidov Z. Sharq mumtoz adabiyotida ishq obrazlari. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
7. Jo‘rayev N. Qissa va dostonlar poetikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi nashriyoti.
8. Qodirov U. Sharq adabiyotida payg‘ambarlar qissalari tahlili. – Toshkent: Universitet nashriyoti.
9. Vohidov R. Mumtoz adabiyot tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya.
10. Rustamov A. O‘zbek adabiyoti tarixi: Mumtoz davr. – Samarqand: SamDU nashriyoti.
11. Hodizoda M. Fors-tojik adabiyotida ishq dostonlari genezesi. – Dushanbe nashriyoti.
12. Dehlaviy A. Masnaviy hikoyatlar. – Qom nashriyoti.
13. Aminov F. Sharq adabiyotida komil inson konsepsiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi.